

GORDEL VAN GEWELD

Art de Vos (1964) is historicus en communicatieadviseur. Hij schreef enkele publicatieboeken, *Gordel van geweld* is zijn eerste literaire non-fictie. Als communicatieadviseur werkt hij met gepolariseerde maatschappelijke kwesties. Zijn motto is: onderzoek het tegendeel. Iedere kwestie heeft meerdere kanten en niets is zwart wit. In *Gordel van geweld* brengt Art de Vos zijn vakkennis van geschiedschrijving en communicatie samen. Zonder te oordelen of te willen overtuigen belicht hij wat direct betrokkenen dreef en overkwam in de extreme nadagen van ons koloniale Nederlands-Indië.

Hendrikus Wilhelmus Navest
1913-1994

GORDEL VAN GEWELD

*Overleven in Indië,
een familiekroniek*

Art de Vos

SCRIPTUM

Coverfoto

Het gezin Navest voor hun huis aan de Schoolstraat in Muntok (Bangka 1948). Henk en Trijntje met hun kinderen Ab, Ceel en Jeanet.

Foto's blz. 2, 34, 47, 62, 71, 72, 86, 170, 210 en 371 afkomstig van de familie Navest; foto blz. 50, 358, 383 Nationaal Archief; foto blz. 320 Rijksvoorlichtingsdienst.

© 2018 Art de Vos

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any other means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any other information storage and retrieval system, without permission from the publishers.

ISBN 978 94 6319 126 5 | NUR 320

facebook.com/uitgeverijscriptum

twitter.com/scriptumnl

www.scriptum.nl

Woord vooraf

Dit verhaal wordt verteld vanuit het perspectief van Nederlanders in Nederlands-Indië tussen circa 1930 en 1950. Veel van de hoofdpersonen zijn hier geboren of hebben besloten er zich permanent te vestigen. Ze zagen Nederlands-Indië als hun vaderland.

De gebruikte termen, aannames en opvattingen in dit boek komen rechtstreeks uit documenten die dateren uit deze periode. Ze stemmen vaak niet overeen met hoe we er tegenwoordig over denken. Waar het in dit boek gaat over extremisten, zouden we het nu wellicht hebben over vrijheidsstrijders. Arrestanten zouden we krijgsgevangenen noemen, om over het woord inlanders maar te zwijgen...

Omdat je niet ‘dichter op de geschiedenis kunt komen’ wilde ik mij in eerste instantie beperken tot de letterlijke weergave van de oorspronkelijke documenten waarop dit boek onder meer is gebaseerd. Echter, omwille van de leesbaarheid heb ik later besloten ze toch te herschrijven. Het resultaat is een verhaal ‘in de taal van nu, in de geest van toen’. Ik hoop dat hierdoor de Nederlander van vandaag zich kan verplaatsen in de leefwereld van de ‘kolonialen’ van gisteren. Niet om te vergoelijken wat er gebeurde, maar om te kunnen begrijpen waarom de dingen gingen zoals ze zijn gegaan.

Tante Ita, een van de hoofdpersonen uit dit boek, verwoordt het zo:

‘Het overgrote deel van de mensheid heeft niks te kiezen. Hun overkomt gewoon de loop der geschiedenis. Zo zag ik het land waar ik geboren werd als mijn thuis.’

In haar tijdens de oorlog zo gekoesterde poëziealbum staat:

*Dit album behoort aan mij
Zolang ik hoop te leven
Margrietha is mijn naam
Door ouders mij gegeven
Struiksma is de naam
Van mijn vaderlijke stam
Bandoeng (N.o.I.) is de plaats waar
Ik ter wereld kwam*

De onherbergzame jungle zindert en dampst in de hitte, maar de lucht daarboven is steenkoud. Er zijn daar wel drie schapenvachten nodig om één vliegenier warm te houden. De machine scheert laag over de begroeiing en elke oneffenheid siddert door tot in de nieren van de piloot. Hij voelt zich één met zijn vliegtuig, de vleugeltippen zijn de toppen van zijn vingers, de neus van het toestel is zijn neus. Super geconcentreerd klapt en bonkt hij over de harde luchtlagen. Met alle macht houden zijn handen en voeten het toestel in bedwang, ieder moment kan zijn laatste zijn. Plotse-ling doemt een handvol loodsen op. Mannen op een dak schilderen letters – nietige figuren. Hun boodschap aan hem is nog niet af. P.W staat er met grote oranje letters in het zwart geteerde vlak. De letter in het midden is nog niet klaar. De vlieger ziet hoe de figuurtjes in paniek het dak afrollen. Dan ziet de piloot wat daar zou moeten staan: POW.

Prisoners Of War!

In een *split second* besluit de piloot zijn vernietigende lading binnen te houden. Hij laat zijn Mustang afdraaien, weg van deze krijgsgevangenen. Hij vliegt nog een keer over en wiebelt zijn vleugels.

‘Ik heb jullie gezien hoor!’

Ongeveer op hetzelfde moment heeft, duizenden kilometers verderop, een andere piloot ook zijn doel in het vizier. Hij laat wél zijn lading los. Een complete stad verschroeit, een Keizerrijk verschrompelt.

De mannen op de loods zijn de slaven van de Keizer. Ze hebben in zijn naam tussen 1942 en 1945 gedwongen werk verricht aan de vliegvelden van Hainan en de spoorlijnen van Sumatra en Birma. Ze klopten stenen in China, dolven zwavel in Japan of zwoegden elders in de wijde regio tot ze erbij neervielen. Het zijn er tienduizenden. Honderdduizenden als je niet alleen de witte Europeanen, Australiërs en Amerikanen telt, maar ook Aziatische krijgsgevangenen uit de Japanse 'broedervolken', zoals de romoesja's uit Nederlands-Indië.

Als de piloot overvliegt, is een derde van al die tewerkgestelde mannelijke slaven gestorven, wie het heeft overleefd, is niet meer dan een wandelend skelet. Gesloopt door het geweld, de totale vernedering, de uitputting en de ziektes. De dood was selectief, niet iedereen had dezelfde kansen. De jongsten nam hij als eersten, ouderen konden met minder voedsel toe en namen minder risico. De militairen uit het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger hielden het weer langer vol dan het Engelse vlootpersoneel. Ze waren al langer in de tropen en hadden meer weerstand tegen tropenziektes dan de jonge jongens uit het koude Liverpool en Manchester. Maar de slachting was het grootst onder de Chinezen, de Koreanen, de Javaanse romoesja's, zij werden het allerslechtst behandeld door hun Japanse meesters. Tja, Azië voor de Aziaten, was hun belofde.

De Europese krijgsgevangenen worden na de Japanse capitulatie vanaf augustus 1945 bijeengebracht in Singapore. Tussen hen ook de soldaten van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger, oftewel het KNIL. Zij krijgen in Singapore twee weken om bij te komen. Dan verschijnt een uit Australië teruggekeerde Nederlandse militaire commandant. Hij geeft hun schone uniformen en gedumpte geallieerde wapens, trucks, vliegtuigen en schepen. De ex-slaven moeten zo snel mogelijk terug naar Nederlands-Indië, daar is na de Japanse capitulatie een opstand uitgebroken die met harde hand moet worden bezworen. Nog voor de mannen het beseffen, vertrekken ze uit Singapore naar de volgende oorlog.

De Amerikaanse Mustang-piloot mag even bijkomen op Java en laat zich vollopen in een bar. Voor hem is de oorlog voorbij, zijn dikke jas hangt over een kruk. Aan het eind van de avond ontstaat een probleem met de barrekening, hij kwakt zijn jas op de bar en klopt op het ruggand.

'Kijk, Uncle Sam staat garant voor mij. Dit is wat ik waard ben.'

'Wat jij waard bent, is wat jij hebt verteerd. Betalen!'

De Amerikaan laat als drinkgeld zijn jas achter en vertrekt. Een boord-

werktuigkundige van de luchtvaartdienst van het KNIL uit Singapore betaalt voor twee en hangt de schapenvacht om zijn magere schouder. Hij vliegt er mee verder in een eveneens afgedankt Amerikaans toestel en verkent het verwoeste land.

Diep onder hem creperen Nederlandse vrouwen en kinderen in hun voormalige gevangenkampen: Grogol, Tjihapit, Kramat, Tjideng... Ze zitten in de val. Net als de Chinezen, Madoerezen en Molukkers op al die andere plekken waar de 'door de Japanners opgehitste jongeren uit de achterbuurten' het land hebben overgenomen. Ook al zou het vrede moeten zijn, er vallen iedere dag nog doden, het is een regelrechte burgeroorlog. Een chaotische volksverhuizing is het gevolg: de vrouwen en kinderen vluchten naar Singapore terwijl hun mannen juist daarvandaan vertrekken om hen te zoeken en te beschermen. Wie niet weg kan, schuilt in de jungle.

De boordwerktuigkundige zwerft door de lucht van eiland naar eiland en geeft de jas aan zijn broer die sinds 'Singapore' daar ergens over de grond ronddoelt. Ook een ex-krijgsgevangene, een KNIL-infanterist. Deze grondsoldaat heeft een vrouw en twee zoons, hij weet niet waar ze zijn. Hij moet vechten en is tegelijk zoekende. Hij draagt de jas terwijl hij boven zijn eiland rondjes vliegt met een Mitsubishi gevechtsvliegtuig. Wat zoekt een Nederlandse infanterist aan de stuurknuppel van een Japans gevechtsvliegtuig?

Ruim zestig jaren gaan voorbij. Ceel Navest berijdt, ondanks zijn hoge leeftijd, zijn motor als een jonge god. De zwarte verf op de pothelm glanst dof en zit vol met barsten. Uit de kraag van zijn vliegersjas wappert een groen, zijden sjaaltje. Niets komt dichterbij vliegen dan rijden met een motor. Ceel ziet eruit als de oude stripheld Buck Danny, maar hij is te jong om aan de oorlog in de Pacific te hebben deelgenomen. Tegelijk is hij te oud om de ellende te kunnen vergeten. Hij wordt emotioneel van tomaten, bacon, doedelzakmuziek en sorbetijs. 'Es Sjanghai', net na de atoombom in Singapore van zijn moeder gekregen, het lekkerste ijs in zijn leven.

Tranen in zijn ogen.

Een groep motorrijders volgt hem via haarspeldbochten omhoog naar de lichte vlakte op de stuwwal. Ceel ziet niet hoe de velden in al hun purperen glorie liggen te stoven in de zon. Het tempo ligt veel te hoog. Ceel is altijd gejaagd, alsof hij iets heeft in te halen, alsof zijn leven ieder moment voorbij kan zijn. Op de rug van zijn schapenjas schittert een heldere lap textiel. Net een etiket. Onleesbare tekens onder een heldere zon.

华 战 军 护 员

De woeste rit eindigt op een veldje op de rand van de Veluwe. De motoren zwijgen en de mannen stappen af.

‘Wat staat er op je rug Ceel?’

‘Loempia, nasi, bami, tjak tjoï, saté.’

Bij Ceel gaat het al snel over eten. Hij kookt altijd Indisch volgens familie-recept. Eerst als hofmeester op de grote vaart, daarna in een Chinees-Indisch restaurant, en nu, na zijn pensionering, voor de motorclub. Eten en saamhorigheid, daar draait het om in Ceels leven.

Als Ceel er is, dan is zijn moeder Trijntje nooit ver weg, ze zijn nog altijd hecht. Zij is negenentachtig en bijna de laatste van de generatie moeders die de kampen hebben overleefd. Het is Trijntje die samen met haar zoon Ceel en haar zus Ita de verhalen levend houdt, ze koestert. Ze heeft alles wat ze niet mag vergeten in dichtbeschreven regels neergepend in een paar schriftjes.

Daar komt Ceel met zijn moeder aan zijn arm aangewandeld tussen de motorfietsen en de tentjes. Nog even en een groot kampvuur verlicht de septemberavond. Dan zal Ceel zijn moeder op een stoel in de kring met mannen zetten. En als straks de uilen roepen, dan zal Trijntje haar verhaal beginnen. Hoe zij samen met haar moeder, haar zus Ita en haar twee kinderen Ab en Ceel de jappenkampen probeerde te overleven.

‘Oehoe’, roepen de uilen. De doos van Pandora gaat open.

17 augustus 1945. Opeens, zonder enige aankondiging, ploften er kisten met medicijnen en verbandmiddelen neer in het kamp. Ze waren door de jappenknechten naar binnen gezeuld. Heiho's, zo werden deze half-slaven genoemd, hulpsoldaten zonder geweer en daarom ook zonder enig aanzien. Hoewel je met een knuppel er bij de bange vrouwen natuurlijk ook aardig de wind onder kon hebben. Veel gevangengenomen inlandse jongens zetten hun handtekening als hulpsoldaat om uit de gevangenkampen weg te komen. Heiho was beter dan dwangarbeider of terdoodveroordeelde. En nu deden deze jongens klusjes voor de Jappen en brachten goederen naar binnen. Sommigen waren gemeen, anderen gingen wel, daar kwamen de vrouwen na verloop van tijd vanzelf achter.

In het kantoortje van de kampadministratie wist niemand wie voor deze bijzondere levering gezorgd had of van wie ze afkomstig was. De vrouwen vermoedden dat de Japanners het einde van de oorlog zagen aankomen en op het laatste moment het kamp nog gunstig wilden stemmen. Dat het nu echt bijna afgelopen was, durfde bijna niemand te geloven. Maar toch: alles leek er op te wijzen. Al twee dagen klonk onafgebroken het geluid van geschut. De vrouwen moesten alle in het kamp aanwezige sokken verzamelen en bij de Jappen inleveren. Ook werd er wit katoen uitgedeeld om nieuwe sokken van te breien, maar de draad was zo dun dat je hem dubbel moest opsteken om er nog wat van te kunnen maken. Voor ieder goed gelukt paar kon je wel dertig cent beuren. En waar waren die sokken voor? Al snel zong er een liedje rond:

*Sokken gaan om voeten,
voeten gaan in schoenen,
schoenen om te lopen.
Naar het front?
Nee!
Haasje over het hazenpad naar Nippon!*

Nippon. Japans voor Japan en een synoniem voor haat.

Kisten in ruil voor die sokken? Het zou kunnen. Het viel niet te achterhalen waar de blikken en dozen vandaan kwamen. De etiketten en opschriften waren zorgvuldig verwijderd. Japanse voorraden? Of uit de lucht na een geallieerde dropping? Er kwamen immers geregeld Amerikaanse toestellen over en daar werd van alles uitgeworpen, soms zelfs bommen. Het Rode Kruis misschien? Anyway, de medicijnen kwamen niks te vroeg. Nu nog eten, want iedere dag stierven er nog kampbewoners aan ondervoeding.

Een dag later alweer geluk: vieze postzakken ploften neer op de plek waar gisteren de kisten hadden gestaan. De Jappen gaven alle achtergehouden brieven vrij! De kampadministratie haalde bundels bijeengebonden kaartjes uit de zakken. Ze werden losgemaakt en uitgezocht. Soms waren de geadresseerden dood of verdwenen naar andere kampen. Of de geadresseerde was onbekend. De paar oudere jongens die nog over waren in het vrouwenkamp, speelden koerier en renden met de kaarten van huis naar huis. Ook Trijntje Navest kreeg bezoek van zo'n koeriertje dat ze herkende als een van de vele weesjes uit het weeshuis bij de hoofdboort. Hij bracht het kaartje in de tuin voor haar huis die vol stond met overbodig geworden meubilair en rotzooi. Trijntje las opgetogen en met een gevoel van geluk in haar buik het scheve maar regelmatige handschrift van haar man. Onmiskenbaar van Henk! Met bleke inkt had hij geschreven:

received your card 18-8-'44 am in good health, hope same of you.
kisses for you, children, mother, ita.
your henk.

Wat een mooie tijding! Dat gaf hoop. De kaart was gedateerd op 22 maart 1945 en dus nog maar vijf maanden oud. Ai, dat was eigenlijk ook weer niet zó best, want in vijf maanden kon er natuurlijk veel gebeuren. Ook snapte ze dat dit het antwoord was op haar eigen kaart die ze hem een jaar geleden had gestuurd. Hemel, wat was er intussen wel niet gebeurd? Haar brief was

nog uit Tjihapit verstuurd en dit was al weer het derde kamp, twee kampen terug dus!

Het geluksgevoel in haar buik maakte plaats voor een zenuwknop. Ze ademde diep en verdrong nare gedachten. 'Hoop houden!', zei ze tegen zichzelf. 'Zonder hoop is er niets.' Als Henk zo ver was gekomen in de oorlog, dan zou hij de laatste maanden ook wel hebben overleefd. Ze hield de kaart voor haar buik en voelde hoe het geluksgevoel opnieuw door haar hele lijf stroomde. Zo snel als het kon rende ze door de chaos in de tuin naar haar moeder en haar zusje die binnen met de kinderen bezig waren. Ze zwaaide met de kaart. 'Een levensteken van Henk! Hij leeft, hij heeft mijn kaart uit Tjihapit gehad en geeft nu antwoord.'

Ze liet haar zontjes Ab en Ceeltje de kaart kussen.

Een dag later plofte er weer een zak in het stof. Dit keer bevatte hij kakelverse post. Er zat dit keer zelfs een brief van Henk tussen. Trijntje nam het briefje met bevende handen aan.

'Hij komt uit het vrije Singapore, de censuur heeft helemaal niks door-gestreept. Hij is maar een paar dagen oud!'

Oma Struiksma, tante Ita, de kinderen Ab en Ceeltje en nog enkele andere bewoonsters van het huis dromden om Trijntje heen!

'Meteen voorlezen!', gebod oma Struiksma. Trijntje las met trillende stem het briefje hardop voor:

Have good confidence we will meet soon. Hope you are all well, i am in good health.
so sad that father Albert didn't make it, hope you all could bear the terrible news.
pray God and bless us. Greetings kisses Henk

Trijntje stopte abrupt. Ze besepte dat ze zojuist hardop het doodsbericht van haar vader had voorgelezen. In de stilte die volgde keek iedereen strak naar oma Struiksma: zij was van het ene op het andere moment weduwe. Ze zou haar geliefde Albert nooit meer zien. Oma zweeg. Ze zwegen allemaal. Trijntje beet op haar lip. Dit was te erg. Waarom had ze de post niet eerst even doorgelezen? Met tranen in haar ogen gaf ze de brief aan haar moeder. Oma Struiksma nam hem zwijgend tussen haar handen en sloot haar ogen. De kinderen Ab en Ceeltje snapten niet wat er gebeurd was en waarom de stemming zo opeens was omgeslagen. Ze trokken aan Trijntje.

'Mijn vader, die ook jullie opa is, is dood. En jullie vader, die nog wel leeft, dacht dat wij dat wel wisten. En dat is dus niet zo. We hebben aldoor hoop gehad en die is nu weg. En daarom zijn oma en wij allemaal nu heel verdrietig.'

De kinderen lieten moeders jurk los en gingen verder met spelen tussen de meubels in de tuin. De dood was nooit ver weg in het kamp – elke dag stierf er wel een bekende. Vaders en opa's waren onbekende grootvaders. Ab had vage herinneringen aan papa, Ceeltje geen enkele – laat staan aan opa. Sommige vriendjes hadden een heuse foto van een vader of een grootvader en er werden verhalen over hen verteld voor het slapengaan. Ze waren dus wel heel belangrijk, maar omdat ze er nooit geweest waren, voelden de kleintjes geen verlies en geen verdriet.

Een uurtje later kwam de weesjongen opnieuw de tuin in gerend. 'Nu nog een kaart. Voor u mevrouw Struiksmā! Bericht van uw man!' riep hij glunderend. Verdwaasd nam oma de kaart aan en las de de handgeschreven blokletters:

Prisoners Of War Camps, no 24077 Adj. Struiksmā. A.

Dear wife, children. By God's goodness till now healthy. Keep all good courage.

My wife, Trijntje, Ita and grandchildren. I am cheerfull

Albert

Natuurlijk was de verwarring nu compleet. De vrouwen vergeleken de post aan de hand van de data. De kaart van Albert bleek ouder dan de laatste kaart van Henk. Ze hadden elkaar gekruist! Wat nu was bezorgd was dus zeker post van een dode! Voor oma Struiksmā was deze schok zo groot dat ze hem niet kon verwerken. Tussen het meubilair in de tuin liet ze zich op een wrakke stoel zakken en staarde wezenloos voor zich uit. Deze laatste kaart van Albert brak haar wilskracht. Ze hadden ondanks hun rotsvaste geloof niet allebei de eindstreep gehaald. Ze zou alleen verder moeten...

Later bleek dat Albert al kort na het versturen van zijn laatste levensteken was gestorven. Hij stierf tussen de romoesja's, de slavenarbeiders die door de Indonesische collaborateurs Soekarno en Hatta waren geronseld voor de Japanners. Krijgsgevangenen en romoesja's verrichten zij aan zij dwangarbeid aan de Pakan Baroe spoorlijn op Sumatra, bij de aanleg van vliegvelden in de jungle en de schuilkelders in de havens. Na een reis van vele duizenden kilometers en jarenlang mensonterend lijden in een tiental kampen over de hele archipel, bezweek Albert aan buikloop in de jungle van Sumatra. Zijn leven eindigde in gevangenschap samen met dat van vijfhonderd andere Nederlandse mannen en mogelijk zelfs tachtigduizend romoesja's. Albert stierf op 31 maart 1945 om tien voor twee 's middags in

Palembang, waar hij werd begraven. Na de oorlog keerde zijn lichaam terug naar Java waar Albert werd herbegraven op het ereveld in Bandoeng. Hij ligt daar in graf nummer V486, niet ver van de plaats waar hij op 17 maart 1942 krijgsgevangene werd gemaakt.

Een paar dagen na het incident met de kaarten werd voor Ceeltje, die wel gewend was aan dood en verderf, de situatie nog verwarrender. Voor zijn ogen kwam het in Tjideng tot een ongekende ontlading. Na jaren van vernedering namen enkele vrouwen wraak op een Japanner. Ceeltje vond het heel gewoon dat je moest oppassen voor de Jappen. De normale gang van zaken was dat de Jappen om zich heen sloegen en dat de vrouwen en de kinderen dat incasseerden. Je moest altijd uitkijken en zorgen dat er geen enkele aanleiding was voor een confrontatie. Dan trok je aan het kortste eind. Je werd in elkaar geslagen of je ging gewoon ter plekke dood. Maar wat hij nu had gezien, paste niet in de vaste routine.

‘Tjideng, tjideng, tjideng, tjideng,’ fluisterde Ceeltje voor zich uit terwijl hij een blokje hout – zijn treintje – door het stof duwde. Hij overdacht stil in zichzelf de gebeurtenissen. ‘Tjideng, tjideng, tjideng.’ Het was het geluid van de trein die hen van kamp naar kamp had gebracht. Daarom heette dit kamp ook zo, dacht Ceeltje. Die treinreis was heel erg geweest. De dorst, de zieke mensen. In de trein was het zo warm geweest, dat hij bijna niet kon ademen tussen de benen van de grote mensen. Niet dat ademen zo fijn was, want dan rook je de stank van diarree en kots waar hij niet aan kon wennen omdat die zo heftig was. Ook door zijn hempje ademen hielp niet. Je kon niet zitten, alleen tegen dat bamboewoud van dunne benen hangen. Er werd niet gepraat en hij had stil geluisterd naar het geluid van tjideng, tjideng, tjideng en de zieke en stervende mensen in de volgepakte afgesloten wagon.

Daarna werd het leven weer even gewoon. Net zo gewoon als in de andere kampen, maar dan met nog minder eten, zelfs nu mama in de Tjilamaja-gaarkeuken werkte.

De normale verschrikkingen, Ceeltje overleefde beriberi. Ze woonden met vijf vrouwen en zeven kinderen in één kamer. Allemaal heel gewoon.

Totdat alles opeens anders werd.

Eerst waren er geruchten dat de oorlog voorbij zou zijn, maar niemand die het zeker wist. Er waren nog meer grote vliegtuigen waar van alles uit werd gegooid, geen bommen, want er ontplofte niets. Na enkele dagen, op 22 augustus, kwam de bevestiging door de Jappen zelf. Er waren vrouwen gaan huilen om daarna bij elkaar te gaan staan voor een tafel met een vlag aan een stok. De vlag was door iemand gemaakt uit verschillende kleuren rood, een niet zo heel erg wit tafellaken en een blauw gordijn. Er werd iets voorgelezen dat hij niet snapte maar wat iedereen erg blij maakte. Daarna werd er zachtjes, bijna murmelend, een plechtig lied gezongen, waarvan Ceeltje dacht dat het over zijn vader ging: Hendrikus Wilhelmus...

En toen dat lied was afgelopen, stierf hier in Tjideng voor de ogen van Ceel een Jap. Een dode Jap had Ceeltje nog niet eerder gezien; Jappen maakten wel andere mensen dood maar stierven zelf nooit. En nu had hij vanuit zijn boom gezien dat ze er ook aan konden gaan. Het waren dit keer moeders die mepten. En hoe! Hij had rumoer gehoord en was in zijn Japanse kers geklommen, zoals hij wel vaker deed, om over de bamboe-omheining heen te kunnen kijken. Misschien was het wel feest daarbuiten! In het kamp viel het feest wat tegen. De vrouwen waren wel vrolijk, maar iedereen was toch te voorzichtig, te zwak of te moe voor een echt feest.

Maar plotseling was er ook binnen het kamp tumult! Feest? dacht Ceel. Maar nee, onder hem sleurden enkele moeders een Jap uit het manschappenverblijf over de appèlplaats.

Deze mama's krijsten als wilde katten.

'Waar is Sonei?'

Omdat de kampcommandant al enkele dagen onvindbaar was, namen ze wraak op zijn ondergeschikte. Ceeltje zag vanuit zijn Japanse kers hoe een putdeksel werd gelicht waarna de Jap er ondersteboven in verdween. Hij stikte in de stront van de gevangenen van Tjideng! Van de moeders, de oma's en de kinderen. De vrouwen schopten en sloegen tegen zijn spartelende benen tot die niet meer bewogen. Zijn knieën bogen door en de hakken van zijn glimmende laarzen raakten de grond. Ze schokten nog even na en daarna hingen ze slap. De boom waaronder het gebeurde, staat daar nog.

Vervolgens werd het weer rustig in het kamp. Zo, nu was de oorlog dus voorbij, dacht Ceeltje terwijl hij naar beneden klom. Wat nu? Thuis ving hij flarden van gesprekken op. Hij hoorde zijn moeder met anderen overleggen over hoe het gewone leven zo snel mogelijk weer zou worden opgenomen. Het gewone leven?

Ja, ja, we gaan naar huis!, dacht Ceel. Niet wetend wat dat precies was, 'huis'.

'Waarschijnlijk zijn onze trouwe bedienden nu al bezig om onze huizen weer in orde te maken,' hoorde Ceel iemand opperen. 'Ze zullen wel opgewonden zijn en wachten op onze terugkeer!'

Zou Ceeltje dan ook Lastrina weer zien? Hij miste zijn oppas erg sinds ze door de Jappen was afgevoerd. Voor Ceel hoorde de zorg van Lastrina zeker bij het gewone leven, ze zou zich vast wel snel weer bij hen voegen. Ze moest hen alleen nog even terugvinden, ze was vast al aan het zoeken.

De dagen die volgden stonden in het teken van een naderende ontruiming van het kamp. Zo snel als het zou kunnen, wilden de vrouwen die ene vierkante kilometer Tjideng, waar ze nu al maanden dicht opeengepakt zaten, verlaten. Het was er zo vol, dat het kamp uit zijn voegen barstte. Alle huizen waren leeggemaakt, huisraad lag verspreid door de tuinen, het was een grote puinhoop en er was lang niet genoeg ruimte voor iedereen. Weg van deze plek! Thuis zouden de vrouwen wel verder op hun mannen wachten, want die zouden nu ook wel snel uit krijgsgevangenschap naar huis terugkeren.

Er werd een boodschappenploeg samengesteld om buiten Tjideng inkopen te doen. Ook Trijntje zou meegaan, als kookster. In de Tjilamaja-keuken maakte ze lijstjes voor vers voedsel, want voor ze naar huis gingen moesten eerst al die hinkende oedeemkinderen fatsoenlijk op de been worden geholpen. En kleren! Die moesten er ook komen zodat ze de vermaakte gordijnen en tafellakens eindelijk konden afdoen.

'Als onze mannen thuiskomen, moeten wij er goed uitzien!'

En natuurlijk wilden ze ook hun bedienden niet in deze lompen onder ogen komen. Ceeltje klom in zijn boom om de moeders te kunnen zien vertrekken. Hij hoopte maar dat er ook eieren zouden worden gekocht, die had hij al zo lang niet meer gegeten! Als hij zijn ogen sloot en diep adem haalde, kon hij zijn laatste ei nog proeven. Hij had dat moeten delen met zijn broer Ab, toen hij beriberi had. Een half ei, omdat ze dachten dat hij anders dood zou gaan. En dan nu misschien een heel ei voor hemzelf, dat zou nog eens fijn zijn! Hij zag hoe de boodschappenploeg op de heenweg naar de stad

werd nagelopen door een paar jonge mannen. Mooi, die konden meteen helpen met sjouwen zodat er in één keer veel boodschappen konden worden gedaan. Het leek wel een optocht. Opgetogen bleef hij op hun terugkeer wachten in zijn Japanse kers. Hij staaarde naar de rood-witte vlaggen buiten de kamp. Het viel Ceel op dat het andere vlaggen waren dan die de moeders hadden genaaid. Het blauw was zeker op, dacht Ceel. Daar zijn ze weer! Dat de optocht nog groter was geworden, was in één oogopslag te zien. Maar het waren geen boodschappen die de mannen droegen, Ceel zag alleen maar stukken hout en bamboesperen. Midden in de meute renden de moeders voor hun leven, onder de wonden en de viezigheid. De mannen joelden en sjorden aan de magere lijven van de moeders, ze deelden klappen uit. Wat was dit? Dit was toch niet het gewone leven waar de moeders over verteld hadden? Waren dit de trouwe, vriendelijke en hulpvaardige bedienden die de hele dag achter je aanliepen om het naar je zin te maken? Dit was het gewone schoppen en slaan uit het normale kampleven, maar dan een beetje erger!

‘Help, help! Open de poort.’

Het lukte de mama’s nauwelijks om de poort van Tjideng te bereiken.

Die eieren kon hij natuurlijk wel op zijn buik schrijven, begreep Ceeltje. Net als de moeders hun nieuwe kleren en de oedeemkinderen hun verse groenten.

Bij de poort stonden gelukkig nog een paar inlandse kampbewakers die door de moeders ‘de goeien’ werden genoemd. Niet van die Koreaanse onderknuppels, maar Javaanse meelopers die wel eens een oogje dichtknepen bij de woekerhandel die onder het hek door met de buitenwereld werd bedreven – of er zelf aan meededen. Nu de Jappen het niet meer voor het zeggen hadden, werden ze blijkbaar zelf ook erg bang voor wat hen te wachten stond. In ieder geval hadden ze de kant van de vrouwen gekozen.

‘Pemoeda’s, pemoeda’s!’ riepen ze. ‘Kampongtuig!’

Gelukkig, de Javaanse bewakers schoten met hun Japanse karabijnen op de pemoeda’s die halsoverkop afdropen. Ze lieten de vrouwen naar binnen en sloten de poort. Ceeltje hoorde ze nog wat knallen en zag dat een paar van de pemoeda-jongens bleven liggen. Enkele kermden nog, maar de stillen zouden wel dood zijn. Ceel klom weer uit zijn boom en ging mama zoeken.

De moeders brachten buiten adem verslag uit en terwijl Ceeltje aan de gelukkig onbeschadigde, maar zeer geschrokken Trijntje hing, luisterde hij mee.

‘We zijn gemolesteerd! Door onze eigen mensen!’

Ze vertelden hoe de jongens steeds opdringeriger werden waarna ze de toko van de Chinees Ley Chiong ingevlucht waren. Ley Chiong, wist Ceel, was het hemelse paradijs waar de boodschappenploeg anders alleen mocht komen als de Jappen zelf iets nodig hadden. De jongens waren buiten het paradijs blijven hangen. Het werden er steeds meer. Na een poosje werd de stemming grimmig en begonnen ze buiten de toko te scanderen. Ze riepen ‘Dood aan de Nederlanders’ en daarna: ‘Hak ze in stukken!’ Daar bleef het niet bij. Ze waren bij Ley Chiong naar binnen gegaan en trokken de vrouwen aan hun haren naar buiten. Daarna werd de toko geplunderd en de zielige Ley Chiong misschien zelfs wel doodgeslagen. Gelukkig leidde de rampokpartij af van de vrouwen zodat ze konden vluchten...

Ceeltje had genoeg gehoord. Hij pakte zijn Tijdeng-treintje op en ging onder zijn boom zitten spelen, zich afvragend wat er die avond dan wel te eten was.

Nog voor de avond viel, liep het al volslagen uit de hand met die pemoe-da’s. Ze kwamen hun dode makkers wreken. Er was ineens een vreselijke klap die Ceeltje plat tegen de grond deed slaan. Heel dichtbij was het, hij werd gewoon neergewaaid en voelde nattigheid in zijn nek. Wat was dat? Hij hoorde niets meer, doodstil was het. Hij opende voorzichtig zijn ogen: overal zat nattige troep. Op zijn borst en zijn armen. Maar waar was hij dan gewond? Hij keek naar zijn handen en zag zijn vingers bewegen. Gelukkig, die zaten er nog aan. Hij voelde aan zijn hoofd, ook in zijn haar zat troep. Aarde, maar ook die nattige rommel. Wat was dit geweest? Was hij gewond? Hij voelde aan zijn oren, waarom suisden ze zo? Vaag en daarna steeds luider hoorde hij gillen en kermen. Zelf voelde Ceeltje geen pijn. Ineens hoorde hij zijn moeder om hem roepen. ‘Ceeltje, Ceeltje. Snel weg hier. Weg, weg, weg. Naar huis, vlug, lopen.’

Ab waren ze kwijt.

Kan ik nog wel lopen? dacht Ceel. Trijntje greep hem beet en sleurde hem mee, weg van het geweld, naar huis om zich te verstoppen.

Naar huis! En daar kropen ze boven op elkaar in het kleinste kamertje. Daar zat ook Ab te huilen.

‘Bidden, kinderen, bidden dat we het overleven.’

Buiten klonken woeste kreten van doorgedraaide jonge mannen die wraak kwamen nemen vanwege de schietpartij van die ochtend. Hun strijdkreten vermengden zich met het gegil van de opgejaagde vrouwen. Het kwam steeds dichterbij. Doodsangst en pijn, wie dat geluid gehoord heeft, vergeet het nooit meer. Trijntje omklemde haar jongens.

‘Dit is ons einde,’ zei ze, ‘kus elkaar gedag, wij gaan eraan.’

Ze ging bidden, fluisterend. Ceeltje kneep zijn ogen dicht. Opnieuw klonken er schoten. Het vreselijke gegil ebde weg en het rennen hield op. Doodsbang wachtten Ceeltje, Ab en hun moeder tot ze uit het kamertje werden gehaald door een Jap.

Een Japanse bewaker? Verbijsterd volgden ze hem naar buiten.

Een Jap kwam hun redden?

Er liepen nog meer Jappen door het kamp. Bij de omheining werd wachtgelopen door de Indonesische bewakers en teruggekeerde Jappen. Was de oorlog dan niet voorbij en was de Jap teruggekeerd?

Niemand die het wist en niemand durfde nog naar buiten te gaan om te gaan kijken wat er nu eigenlijk aan de hand was.

Soms werd er opnieuw een handgranaat over de omheining gegooid, maar nu waren ze daar op bedacht: de vrouwen gooiden ze terug. Dan weer werd er geschoten door de bewakers en er verschenen zelfs nog meer Jappen in het kamp om te helpen met de bewaking.

Bij de vrouwen was de vreugde wel verdwenen en over naar huis gaan werd al helemaal niet meer gerept. Het lijkenhuisje achter het ziekenhuis lag vol met verminkte dode vrouwen, een enkele dode Javaan en natuurlijk die ene dode Jap. Alles werd door de begraafploeg zo snel mogelijk in de grond gestopt, want in deze hitte duurde het nog geen dag voor de lichamen en de losse onderdelen zouden gaan stinken.

Ab en Ceeltje mochten vanwege dit nieuwe geweld natuurlijk hun tuintje niet meer uit en speelden alleen nog tussen de stoelen en de kasten. Ceel snapte er niets meer van: wie was er nou voor wie? En vooral: voor wie moest je nu bang zijn en wie was je vriend? Hij miste het overzicht vanuit zijn Japanse kers. Hij mocht van zijn moeder niet meer in de boom klimmen, hij was toch zeker geen schietschijf!

En wat was dat? Alweer klonken er vreemde geluiden buiten het kamp. Dit geluid had hij nog nooit eerder gehoord. Wat was dit?

Een langgerekt hoog gejang met daaronder een donkere bromtoon klonk over de hekken rond Tjideng. Het kwam van ver en leek langzaam dichterbij te komen en leek vaag op de sirene van het luchtalarm.

Ceeltje dacht dat de pemoeda's terugkwamen met een geheim wapen, misschien was het wel een vliegtuig! Hij werd bang, maar op het moment dat hij het huis in wilde vluchten, zag hij de andere kinderen vrolijk naar de poort rennen.

‘Muziek!’ riepen ze.

Ceeltje had nog nooit muziek gehoord. Radio’s waren verboden in het kamp, muziekinstrumenten al jaren geleden kapotgegaan, zoekgeraakt bij de talloze verhuizingen of afgenomen door de Jappen. Wel werd er door de moeders in het kamp Grogol voor het slapengaan in canon een liedje gezongen: ‘De uil zat in de olmen...’ en na het stukje over de ‘gindse heuvelen’, mochten de kinderen dan ‘koek-koek’ zingen. Ze mochten dan arm in arm in groepjes door de invallende duisternis nog een rondje door het kamp lopen, terwijl de moeders rustig voor de barakken van het voormalige gekkenhuis zaten te zingen. Mooi vond Ceeltje dat. En daarna slapen.

Dus dit rare geluid was muziek?

Ondanks het verbod om de tuin te verlaten, rende hij achter de meute aan naar de poort. De Javaanse bewakers stonden te lachen en te zwaaien in de open poort terwijl mannen met hoeden, helmen en tulbanden naar binnen marcheerden.

Toen begreep Ceel het opeens: de muziek kondigde de thuiskomst van de verloren papa’s aan! Hij bedacht zich geen moment en opgetogen klampte hij de voorste man vast. De doedelzakspeler die de colonne aanvoerde probeerde hem lachend van zich af te duwen, maar Ceel liet niet los en hing aan de groen-rood geruite rok van deze papa.

‘Mama, mama, kom snel, ik heb papa gevonden! Ab, Ab, ga mama halen.’

Snikkend probeerde hij de doedelzakspeler mee te trekken naar zijn moeder, maar de andere kinderen lachten hem uit. Ook de bebaarde man met zijn kilt en zijn tulband moest lachen waardoor de muziek stopte en de doedelzak piepende en scheurende geluiden begon te maken. De tulband wurmde zich los, tilde Ceel op en zette hem op zijn nek. Daarna blies hij met bolle wangen zijn zak vol en kwam de muziek krijsend weer op gang.

Ook de andere kinderen wilden nu worden opgetild. Of ze gaven handjes aan deze vreemde maar vriendelijke soldaten en marcheerden met grote stappen mee in de colonne. Als een circusoptocht liepen de soldaten omstuw door kinderen het kamp in. Van alle kanten kwamen nu ook de moeders aangesnel. Daar was ook Trijntje die door Ab aan haar hand werd voortgesleurd.

‘Kijk dan, dit is papa,’ riep Ceeltje vanachter de tulband. Trijntje begon te huilen. ‘Nee, jongen, dat is papa niet. Papa komt later... Echt, het zal nu niet lang meer duren, maar dit is ’m niet.’

De Sikhs, de Gurkha's, Punjabs, Rajputs en Mahratta's vormden, onder aanvoering van een handvol Schotten, de voorhoede van de geallieerde strijdmacht. De Brits-Indiërs schoten de vrouwen te hulp. Ze namen de Jappen hun wapens weer af en lieten de Gurkha's achter om de veiligheid van Tjindeng te bewaken. De rest van de Brits-Indiërs trok meteen verder.

De kleine Gurkha's maakten op iedereen een enorme indruk. Ze droegen gloednieuwe halflange broeken, hoge beenwikkels en grote hoeden, ze lachten voortdurend, maakten plezier met de kinderen en hadden grote manden met levende kippen bij zich. Met hun vlijmscherpe kromme messen sloegen ze in één klap kippenkoppen af en lieten de halfdode vogels in een fontein van bloed wegrennen. De kampkinderen gingen er achteraan om ze te vangen. Het was dolle pret, alle blote kinderlijfjes raakten besmeurd met kippenbloed. De wolken veren die de plukkende moeders veroorzaakten, kleefden er in vast, in een mum van tijd zagen ze er uit als kuikens. De koppen en de poten werden uitgedeeld als speelgoed en de Gurkha's leerden de jongens en de meisjes hoe je de afgehakte poten kon laten bewegen door aan de pezen te trekken. Ceeltje was niet bij de mannen weg te slaan. Bij de kampkeuken stegen geuren op die hij nog nooit had geroken. Gebraden kip, bruine bonen, tomaten en spek. Het smaakte op het witbrood zo goed dat hij het nooit meer zou vergeten. Daarna kreeg hij buikpijn.

De komst van de Brits-Indiërs zorgde voor een kort moment van rust en veiligheid. Ceel mocht weer in zijn Japanse kers klimmen en zag vanuit zijn boom hoe een deftige auto het kamp in kwam gereden. Tussen een paar militairen in zat een klein, ineengedoken Japannertje. Een paar nieuwsgierige waterdraagsters keken met een onderzoekende blik naar binnen en lieten hun zinken emmers en teilen vallen.

'Sonei is terug! Sonei is terug!'

'Kom op meiden, we vermoorden hem.'

Er werd gescholden en gegooid met de zinken emmers en alles wat voorhanden was, maar de vrouwen kregen Sonei niet te pakken. De auto keerde om en reed de poort weer uit. De identificatie van de kampcommandant was overtuigend geslaagd. Een jaar later zou hij sterven voor het vuurpeloton.

Met de Gurkha's verscheen er ook een blanke Britse kapitein van de Highlanders in het kamp. Trijntje luisterde hoe hij met een Schots accent tekst en uitleg gaf over hoe de Britten namens de geallieerden het gezag van Japan hadden overgenomen. Maar inmiddels, zo verklaarde hij, verkeerden The Netherlands East Indies in chaos.

'Soekarno heeft de Republiek Indonesia uitgeroepen en hordes losgeslagen

opstandelingen bewapend. Die trekken nu samen met gedemoraliseerde Jappen als tjingtjanginge roversbendes rond over Java. Ze hitsen de republikeinse opstandelingen tegen u op, ze hebben hun geweren en messen weggegeven aan de jongelui uit de kampongs.’

De pemoeda’s dus.

‘Echt, u bent hier beter af. Het is buiten Tjideng nergens veilig, alleen binnen de hekken zullen mijn Gurkha’s u bescherming bieden, daarbuiten zullen zij niets voor u doen. Wij moeten allereerst een burgeroorlog voorkomen. Confrontaties leiden wellicht tot nog grotere sympathie voor de vrijheidsstrijders van de republiek, dus is het zaak dat wij zoveel mogelijk afzijdig blijven.’

Daar kwam bij, zo verklaarde de kapitein dat er – afgezien van een handvol Highlanders – nog nauwelijks Europese geallieerde militairen op Java waren geland. ‘En dus maak ik mij, vanwege het grote aantal moslims onder mijn Brits-Indiërs, grote zorgen over eventuele overlopers naar de gelederen van de republikeinen. Ze koesteren met name grote sympathie voor Soekarno’s rechterhand, de moslim Mohammed Hatta.’

Naar huis gaan zat er dus niet meer in, de bedienden moesten nog maar even op hen wachten. De Engelsen zouden hun handen vol hebben aan de situatie en konden niet voor elk Nederlands huis in Batavia een gewapende wacht neerzetten. Een grote volksverhuizing van Europeanen en Indo’s zou het op Java voor de Britten nog ingewikkelder maken dan het al was.

Al snel bleek ook de relatieve rust die de Engelsen brachten, bedrieglijk. De pemoeda’s bleven maar terugkomen en drongen achter de ruggen van de Gurkha’s om in kleine groepjes het kamp binnen. Ze kropen getooid met hoofddoeken en gewapend met krissen, knuppels, bamboesperen en pistolen als hagedissen door de sloten en de riolen onder de omheining door. Als ze kwamen, vluchtten de vrouwen en kinderen de huizen in en wachtten naar adem happend af. Ook Trijntje kroop samen met haar twee kinderen, haar moeder, zusje Ita, de burens en toevallige passanten weg in het kleinste kamertje van het huis. Ze luisterden in stilte naar de boze storm die buiten woedde en de kreten van vriendjes en vriendinnetjes, bekende en onbekende moeders die werden verminkt en gedood.

De Gurkha’s reageerden meedogenloos op deze overvallen. Ze schoten de amokmakers zonder terughoudendheid neer en hieuwen met hun kromme messen grote vleeswonden in armen en benen. De pemoeda’s verdwenen even plotseling als ze gekomen waren. Als een zwerm sprinkhanen. De ge-

wonden werden naar het ziekenhuisje aan de Laan Trivelli gebracht, de doden gingen voor identificatie naar het lijkenhuisje bij de poort. De kamp-leiding verordonneerde appèl en turfde de overlevenden en uit de verhalen werd duidelijk dat er ook vrouwen en meisjes waren meegenomen.

Het kamp likte zijn wonden en ging door met overleven.

De Engelsen verboden alle Europeanen resoluut om ook nog maar één voet buiten het kamp te zetten. Niet dat iemand dat nog durfde. Het was nu zelfs zo erg dat meer mensen het kamp invluchtten dan er uit. Tijdeng was weer net zo druk als toen de Jappen het voor het zeggen hadden. Nadat de pe-moeda's de waterleiding naar Tijdeng, die nog maar net weer open was, weer hadden afgesloten, maakte dat ook het laatste beetje hygiëne onmogelijk.

‘Waar is ons Indië gebleven? Is dit nu de dankbaarheid voor de beschaving die wij hier brachten? Iedereen had het zo goed,’ mopperde oma verbitterd en wanhopig. ‘Stank voor dank. De Jappen en de Javanen hebben ons goede werk afgebroken! En wie herstelt de orde? Waar zijn onze mannen?’

Het regenseizoen brak aan. Hoewel dat weer voor voldoende drinkwater zorgde, ontstonden er ook nieuwe problemen. Beerputten stroomden over, cholera greep om zich heen en het overvolle kamp werd onleefbaar. Het had er altijd al gestonken, maar nu werd de lucht ondraaglijk. De zware buien hadden wel één voordeel, ze dempten het geluid van de luidsprekers die door de Jap rond de bamboe-omheining waren opgehangen en nu werden bediend door de opstandelingen. Ze stonden op het kamp gericht en riepen aan een stuk door op om de Hollanders te vermoorden. Zelfs kleine Ceeltje begreep dat het niet snel beter zou worden. De Jappen waren dan misschien verslagen, maar daarbuiten waren nu andere slechte mannen de baas die misschien nog wel erger waren. Hij leerde dat de kleur blauw in de vlag niet vergeten was, het rood-wit hoorde bij de strijdkreten ‘merdeka’ en ‘bersiap’, die zoveel betekenen als ‘wees onafhankelijk’ en ‘wees paraat’. Symboliek die hoorde bij een nieuwe vijand: Soekarno. Ceel kon op dat moment niet vermoeden dat hij ooit nog eens op de rug van deze opstandelingenleider zou zitten.

Intussen maakten de kampleidster en de huishoofden zich niet alleen zorgen om hun veiligheid, maar ook om een mogelijke nieuwe hongersnood. Verse groenten en fruit bereikten het kamp onregelmatig, de vrouwen zagen met steeds grotere tussenpozen de bewaakte vrachtwagens voor de keuken verschijnen. Ze begonnen uit voorzorg, net als vroeger, plukgroenten uit de sloten en bermen te verzamelen.

Was dit nu de bevrijding? Het was om moedeloos van te worden.

Het geweld van de pemoeda's hulde zich in de duisternis van de moessonnacht. Je hoorde de vijand door het geklater van de regen zelfs niet eens meer aankomen, ze waren er gewoon opeens. Trijntje verloor haar jongens geen ogenblik meer uit het oog. Ze bond ze vast met het Heilige Gordijnkoord, een stuk touw dat al vele kampen meeinging en normaal alleen gebruikt werd als ze op transport gingen. Het was een kwestie van schuilen en geluk hebben. Wie belaagd werd, sloeg woest van zich af met alles wat voorhanden was. De oma's beschermden de jonge moeders en die beschermden hun kleine kinderen. De oudere meisjes beschermden zichzelf. De Gurkha's deden wat ze konden, maar konden niet voorkomen dat er bij daglicht opnieuw gewonden en doden werden genoteerd. De Schotse kapitein vroeg bij zijn hoofdkwartier om versterking, maar klaarblijkelijk had Nederlands-Indië bij de geallieerde planners geen enkele prioriteit. Van de weeromstuit bracht de kapitein zelfs een detachement bevrijde Nederlandse krijgsgevangenen mannen naar het kamp.

Jammer genoeg waren deze mannen er zo mogelijk nog slechter aan toe dan de vrouwen: ze zaten onder de zweren en wonden en ze waren zeker niet fit genoeg om te werken, laat staan om te vechten. Bovendien waren ze niet eens bewapend. Behalve dat ze nieuwe petroleumstellen, wat fruit, suiker en rijst en nieuws over vermiste echtgenoten en zonen meebrachten, schoot Tjideng niet veel met hen op. Er zaten zelfs geen vermiste echtgenoten tussen, zodat er geen blijde herenigingen plaatsvonden.

De aanvallen bleven komen en de situatie in het kamp werd steeds hachelijker. Ook voor de Britten zelf. Op 15 september verscheen de Britse kruiser HMS Cumberland op de rede van Batavia. De kapitein maakte contact met het schip een vroeg voor de zoveelste keer om versterking. Die kwam in de vorm van een peloton gewapende matrozen.

Hoewel die meer dan welkom waren, ontstonden er meteen weer nieuwe problemen: opbloeiende liefdes. De oudere meisjes waren niet bij de gezonde en weldoorvoede zeesoldaten van de Cumberland weg te slaan. De kampleidsters verordonneerden dat de meisjes moesten worden weggehouden bij de matrozen die de instructie kregen om geen aandacht aan hen te besteden. Ze hadden overigens wel iets anders aan hun hoofd, want de pemoeda's bleven het kamp belagen. Tot hun verbijstering zagen de vrouwen hoe de Britse kapitein met een vrachtwagen zelfs weer opnieuw Japanse soldaten aan liet voeren. In tegenstelling tot de Nederlandse mannen kregen zij wel wapens, ze werden ingezet als poortwacht.

‘Nu worden we weer door onze beulen tegen onze eigen mensen beschermd,’ klaagde oma.

Opeens verschenen er Ambonezen en Tjakra's bij het kamp. Nadat ze op de verjaardag van de Japanse Keizer in 1942 uit gevangenschap waren vrijgelaten, hadden deze christelijke inheemse soldaten zich jarenlang schuilgehouden in en rond Batavia. Ze hadden zich gehouden aan hun militaire plicht, waren nog altijd gedisciplineerd en spraken elkaar aan met hun vooroorlogse rangen. En nu kwamen ze uit zichzelf aanlopen, op zoek naar hun KNIL-officieren. Die, zo verwachtten ze, zouden uit gevangenschap of uit Australië vast wel terugkeren naar hun vrouwen. De Molukkers waren zelfs gewapend, al waren het slechts oude karabijnen en buitgemaakte Japanse geweren. Ze verklaarden zich bij de Schotse kapitein loyaal aan het KNIL en de geallieerde krijgsmacht – in die volgorde – en werden eveneens door hem aan de kampbewaking toegevoegd, want alle hulp was nu welkom. Voor de bewoners van Tjideng was het een enorme geruststelling dat blijkbaar niet alle inheemsen zich tegen hen hadden gekeerd.

De Schotse kapitein stond intussen wel voor de onmogelijke taak om leiding te geven aan een ongeregelde mengelmoes van soldaten en bewakers die elkaar niet of nauwelijks konden verstaan of die elkaar zelfs onlangs nog naar het leven stonden. Zo moesten voormalige overheersers en dwangarbeiders, inheemse en uitheemse koloniale soldaten, Europeanen en Japanners samen proberen de veiligheid van de Europese vrouwen te organiseren tegen een enorme overmacht van losgeslagen radicale onafhankelijkheidsstrijders. Als de bescherming van Tjideng zou bezwijken, was een massaslachting niet te voorkomen.

Inmiddels probeerde ook het Nederlandse Gouvernement voet aan de grond te krijgen. In het kielzog van de Britse Cumberland verscheen het Nederlandse marinefregat de HMS Tromp op de rede van Batavia. Nog maar drie jaar geleden was de Tromp als een gebeten hond met de staart tussen de benen naar Australië gevlucht en nu bracht het opgelapte oorlogsschip een delegatie van het Nederlandse Gouvernement in Tandjoeng Priok, de haven van Batavia, aan de wal in de veronderstelling dat zij het van de Engelsen gingen overnemen. De delegatie had zichzelf een deftige naam toebedeeld: The Netherlands Indies Civil Administration, de NICA. De ontvangst in het Tjideng-kamp, was koel. De Britse kapitein liet hen met tegenzin naar binnen, hij zat niet te wachten op deze complicerende factor.

Trijntje zag hoe keurige mannen en enkele vrouwen in tropenuniform de keuken binnenwandelden en met zichtbaar misprijzen de hygiëne controleerden. Ze spraken Engels met een Australisch accent, droegen dure zonnebrillen en keurig schone gestreken uniformen. De heren en dames bleken in Australië de oorlog goed te zijn doorgekomen en zagen er weldoorvoed uit, veel beter nog dan de kooksters, waarvan in het kamp gezegd werd dat ze altijd vooraan stonden bij de voedseluitreiking. De NICA deed verder geen enkele moeite om te verhullen dat ze het stinkende overbevolkte kamp weerzinwekkend vonden. In het kampziekenhuis aan de Laan Trivelli gaf de meegereisde NICA-dokter de ergste oedeemgevallen vitamine-injecties. Hoewel iedereen daar erg blij mee was, zorgde het bezoek al snel voor grote irritatie onder de vrouwen. De NICA bood geen enkel vooruitzicht op meer bescherming tegen de horden buiten het kamp en liet het smerige en overvolle Tjideng weer snel aan zijn lot over. Samen met enkele ernstige zieken en zwaargewonden vertrok de NICA op een door Ambonezen bewaakte vrachtwagen naar de Tromp. De geëvacueerde gevallen zouden door de Tromp worden overgebracht naar Australië, maar Trijntje twijfelde of ze dat zouden halen. Van de NICA bleven alleen de dokter en een liaison-officier in het kamp achter.

Ondanks al het organisatorische talent van de Britse kapitein werd de situatie rond Tjideng steeds slechter. Het gebrek aan hygiëne, de constante dreiging van geweld en de gebrekkige en chaotische hulpverlening maakten dat iedereen inzag dat de situatie snel volledig onhoudbaar zou worden. Er moest iets veranderen, anders zou geen enkele vrouw of kind dit overleven. De kapitein hield opnieuw een toespraak en vertelde zonder omhaal wat de stand van zaken was: het was volgens hem van Batavia tot aan Soerabaja hommeles. ‘Wanneer de Nederlandse autoriteiten het zullen overnemen, wordt het een langdurige kwestie die op hogerhand wordt beslist. Zelfs wij Britten hebben inmiddels grote moeite de orde in dit land te handhaven – en dat wil wat zeggen. Het aantal confrontaties neemt hand over hand toe. Wij kunnen uw veiligheid niet garanderen, u moet hier nu weg en wel zo snel mogelijk. Er is radiocontact geweest met de Cumberland. De commandant zorgt dat voor de kust schepen van de geallieerde shipping pool worden samengetrokken. Die zullen u naar een veilige plaats brengen. De meest voor de hand liggende bestemming is Singapore, van daaruit zullen er schepen vertrekken richting Europa.’

Singapore? Trijntje had de conclusie snel getrokken: daar zaten ook de mannen! Want wie uit krijgsgevangenschap kwam, werd naar Singapore

gebracht. Als Tjideng zou worden geëvacueerd, zouden zij en Henk worden herenigd! En dat kon dus nu snel gaan gebeuren.

De evacuatie van het kamp werd meteen voorbereid door de evacués te verdelen over verschillende lijsten. Uitmaken wie waarheen zou worden gebracht, was nog een heel gedoe en werd mede bepaald door de BBC duizend kilometer verderop. In het koloniale Cathay-gebouw in Singapore verzorgde de Britse zender lange afstand-uitzendingen waarin ook Nederlandse muzikanten optraden. De uitzendinstallaties waren onbeschadigd uit de handen van de Japanners overgenomen. Ook in Tjideng – net als in Soerabaja en Palembang of waar dan ook in Indië – werd intensief geluisterd naar radio's die weer tevoorschijn waren gekomen. Vooral een gelegenheidsbandje van Nederlandse artiesten die waren vrijgelaten uit krijgsgevangenschap verwierf in korte tijd grote populariteit op de BBC-zender. De ex-krijgsgevangenen speelden verzoeknummers van soldaten van allerlei nationaliteiten uit de hele archipel, overal werd uitgekeken naar de dagelijkse bijdrage van de Nederlanders.

De populariteit van de Nederlandse muzikanten bood een ongekende kans: als tegenprestatie mochten ze de namen omroepen van Nederlandse mannen waarvan bekend was dat ze de oorlog hadden overleefd en in het Singaporese verzamelkamp Wilhelmina verbleven. Ook de doden en vermisten werden omgeroepen. Er gingen dus lange opsommingen door de ether. De kampleiding in Tjideng schreef tijdens de uitzendingen mee en vergeleek de namen met de kampadministratie en de verouderde en daardoor onbetrouwbare Rode Kruislijsten. Zo ontstond er in Tjideng een basis voor een evacuatie-schema: vrouwen die in Singapore met hun man herenigd konden worden, vrouwen van wie de toekomst onzeker bleef en repatrianten wier man was overleden en die samen met de ernstig zieken en gewonden met de SS Nieuw Amsterdam naar Holland zouden gaan.

Ook de intens verdrietige oma Struiksma, van wie al duidelijk was dat haar man het niet had gehaald, kwam met haar ernstig verzwakte jongste dochter Ita op de lijst voor de Nieuw Amsterdam. Trijntje, daarentegen, zou met haar kinderen in Singapore blijven om daar Henk terug te vinden die inderdaad op de omgeroepen lijst met overlevenden bleek te staan.

De Britse kapitein liet er geen gras over groeien. Hij organiseerde voor de volgende dag al transporten met vrachtwagens. 'U vertrekt in tranches onder dekking van uw eigen Ambonese soldaten, zij zullen u onderweg bewaken en brengen u naar de haven van Tandjoeng Priok. Als eersten

zullen morgen de repatrianten naar Europa inschepen. Maak uzelf klaar en neem afscheid.’

Er was geen tijd te verliezen, de volgende ochtend was het al zo ver, ze moesten het nieuws van de ophanden zijnde breuk in de familieband aan Ita en de jongens vertellen. Oma en Trijntje zagen ertegen op: na al die jaren samen te zijn geweest zonder elkaar ooit uit het oog te verliezen, zouden nu toch nog vrij plotseling hun wegen scheiden. En, besepte Trijntje, haar dertien jaar jongere zusje Ita zou Henk niet meer zien voor ze naar Holland vertrok. Ita was altijd heel erg gek op Henk geweest en nu ze wist dat hij nog leefde, wilde ze natuurlijk herinneringen ophalen aan haar gestorven vader. Ita luisterde dan ook ontsteld naar het nieuws dat ze uit elkaar gingen. Maar haar moeder zuchtte: ‘Het is allemaal al voor ons besloten, lieverd. Jij kan het niet veranderen en ik wil het niet. Wij gaan naar Holland met het weduwen- en wezentransport. Met de allereerste boot. Boterkoek eten en brood met kaas en weer wat dikker worden. Wees maar blij, er is aan boord straks schoon water in overvloed! Kun je mandiën tot je er bij neervalt. We zullen elkaar, op jouw vader in de hemel na, allemaal wel weer terugzien, dat beloof ik je. Maar dan moet je nu wel flink zijn voor je moeder. Het is genoeg geweest voor ons.’

In de vroege ochtend liep iemand van het kampkantoor al roepend door de straat. ‘Vertrek naar Tandjoeng Priok. Vertrek naar Tandjoeng Priok. Wie weg mag naar Holland, moet nu gaan.’

Trijntje keek zwijgend van haar moeder naar haar zusje. Ze hield zich sterk voor de kinderen en probeerde niet te huilen. Ze kneep haar handen tot vuisten tot haar knokkels wit kleurden en haar handpalmen pijn deden van haar nagels. Oma Struiksma sloot haar twee kleinzoons nog een laatste keer in haar armen en kuste hen. Daarna streek ze haar oudste dochter door de haren en omhelsde haar. Met nog steeds gebalde vuisten beantwoordde Trijntje de omhelzing.

‘Tot hier hebben we het met goedvinden van de Heer samen gered. Behalve vader dan,’ fluisterde moeder in haar oor. ‘Nu moet je een poosje alleen verder. Bid dat je Henk terugvindt.’

‘Ik vind hem terug, dat voel ik, dat weet ik zeker. We schrijven zodra dat kan en we zien elkaar terug als Henk verlof krijgt voor Holland.’

Ze lieten elkaar los en Trijntje opende haar handen, in haar handpalmen hadden haar nagels een rijtje halvemaantjes achtergelaten. Het geluid van dorre takken op een smeulend vuur bracht de twee vrouwen ruw terug naar de realiteit van dat moment: geweervuur. Oma Struiksma trok Ita tegen zich

aan en pakte de doek op waarin hun schamele bezit was samengebundeld. Dat is dan alles wat Indië mij heeft opgebracht, dacht ze bitter. Mijn trouwe baboe Lastrina, ja, zelfs mijn man is door deze oorlog van mij afgepakt. In het besef dat het voor het laatst was, liepen de vrouwen samen met de kinderen naar de poort. De hele oorlog was het gelukt samen te blijven, nu de oorlog in naam voorbij heette te zijn, werden ze alsnog uit elkaar gehaald. Ze raakten elkaar nog een keer vluchtig aan en vervolgens hielpen de Ambonezen moeder en dochter Ita op een vrachtwagen tussen de opeengepakte vrouwen en kinderen. De Ambonezen krommen er bij, de trucks startten en reden de poort uit. Opeens waren ze weg. Zomaar, na al die jaren.

Zeventig jaar later kan Ita zich het moment nog heel precies herinneren.

‘Het was 3 december, we hadden de allereerste boot.’

Maar het had niet veel gescheeld of het ging allemaal niet door. De kapitein van de Glenroy, ene Archdale, had weinig zin in zijn vrachtje. Het troepen transportschip had net een lading militairen aan land gebracht en was vuil, er moest eerst worden schoongemaakt en gebunkerd. Daarna zou hij leeg teruggaan voor een nieuwe lading soldaten.

‘Archdale stuurde ons terug, maar wij gingen niet. Het duurde eindelijk. We hebben als een horde woeste vrouwen uren op de kade gestaan en toen liet de kapitein zich vermurwen. We waren best wel wat gewend door al die kampen, maar wat we aan boord aantreffen tartte alles. Zoveel stank.’

In de ruimen stonden de evacués in het vuil van de vorige mensenvracht. Daar deden honderden vrouwen en kinderen ook nog eens hun behoeften bij. ‘We moesten benedendeks blijven. Vier dagen duurde het voor we weer frisse lucht kregen.’ In Singapore gingen ze meteen over op de Nieuw Amsterdam. Wel zeventuizend mensen gingen aan boord. Ruim zesduizend vluchtelingen en ook nog eens zeshonderd militairen. Ook al kregen tal van kinderen onderweg een zeemansgraf omdat ze stierven aan de mazelen, toch was de Nieuw Amsterdam de hemel vergeleken met de Glenroy.

Veel tijd om bij de scheiding stil te staan, nam Trijntje niet, ze wilde nog voor ze ook zelf met haar kinderen zou worden geëvacueerd, uitvinden wat er met hun trouwe baboe Lastrina was gebeurd. Ze hadden, sinds ze was weggestuurd, niets meer van haar gehoord.

Ondanks de ernstige waarschuwing van de kapitein was er toch een heel geloop van Europeanen en Indo's ontstaan tussen de kampen van Batavia. Niemand wist precies waar iedereen zat. Iedereen zocht dus

eigenlijk iedereen of hoopte dat ergens anders de medische verzorging of de voedselvoorziening beter was. Trijntje hoopte op haar beurt dat één van de passanten Lastrina in een van de kampen van Batavia had gezien. Natuurlijk was de kans daarop heel klein, want wie had er in deze omstandigheden oog voor een klein oud Javaans vrouwtje? Ze vroeg het aan een groepje langstreckende vaders uit de krijgsgevangenkampen, maar nee, ze waren zelf op zoek naar hun vrouwen en kinderen en hadden haar onderweg natuurlijk niet gezien. Ook het Rode Kruis hield geen lijsten bij met zoekgeraakte inlanders, het was immers al een onbegonnen klus om te achterhalen welke Europeanen de oorlog hadden overleefd en waar de krijgsgevangenen echtgenoten uithingen, laat staan dat er werd bijgehouden waar het huispersoneel was. Trijntje had weinig hoop Lastrina nog voor de evacuatie terug te vinden. Zelf zoeken? Onmogelijk! Ze kon het risico omwille van de kinderen niet nemen, Batavia was uitgestrekt en inmiddels extreem gevaarlijk geworden. Ze vestigde haar hoop op de fitte mannen en vrouwen van de georganiseerde distributie die, begeleid door Gurkha's, koeriersdiensten onderhielden tussen de kampen en voedsel haalden uit de militaire depots. Zij konden wellicht uitkijken naar Lastrina.

Ook verruilde Trijntje haar baantje in de Tjilamaja-keuken voor de verzorging van de gewonden in het kampziekenhuis in het voormalige schoolgebouwtje aan de Laan Trivelli. Haar keukenbaantje had haar veel voordelen opgeleverd vanwege de extraatjes die het werk met zich meebracht. Maar de toeloop van buiten het kamp naar de ziekenpost was veel groter dan bij de keuken waardoor het een betere bron van mogelijke informatie over Lastrina was. De NICA-legerarts en enkele ervaren verpleegsters hadden er de leiding, Trijntje waste met gekookt water en keiharde desinfecterende Rode Kruiszeep (*there's health in this box*, las ze op het etiket) de wonden uit van de nieuw aangekomenen. Door het gebrek aan hygiëne en het klimaat kon een oppervlakkige wond – als hij niet snel werd gedesinfecteerd – binnen de kortste keren uitgroeien tot een flinke ontsteking. Hoewel ze aan heel wat viezigheid gewend was geraakt in de afgelopen jaren, vielen Trijntje de etterende wonden niet mee, maar het hospitaaltje was wél een goede plek om informatie in te winnen! Dat bleek wel toen een jonge vrouw van Joods-Armeense afkomst, op zoek naar haar familie, op kapotte voeten kwam aangelopen uit kampong Kramat. Kramat! Het kamp waar Lastrina was weggestuurd! Trijntje was meteen één en al oor. Ze waste de wonden van de vrouw die Kitty bleek te heten en luisterde geduldig naar haar verhalen.

Kitty's familie bleek voor de tweede keer een etnische zuivering te hebben meegemaakt. 'Eerst de Turken, nu de Jappen. Ik weet niet wie er erger waren, het enige wat ik weet: ze zijn allebei gek op zwaarden.'

De Armeense was eerst samen met haar vader en haar zusje het Turkse Rijk ontvlucht na de moord op haar moeder en broertjes. Haar vader, die als ingenieur in de Armeense olie-industrie had gewerkt, was met zijn twee dochters bij de Bataafsche Petroleum Maatschappij in Nederlands-Indië terechtgekomen en hertrouwd. En nu was ze voor de tweede keer haar familie dus kwijtgeraakt. Ze had geen idee waar haar vader en haar zusje waren en of ze nog leefden.

Trijntje kon Kitty niet aan informatie over haar familie helpen, maar brandde intussen wel van verlangen om haar eigen verhaal te doen. Ze stortte in één keer haar hele hart uit en vertelde over de dood van haar vader, het vertrek van haar moeder en zusje, over Henk in Singapore en over de twijfel of ze Lastrina nog zou terugvinden voor ze naar Singapore zou vertrekken. Lastrina... ze was even oud als moeder Struiksma en net zo belangrijk als de 'echte' moeder en grootmoeder. Lastrina was zorgzaam en zacht van karakter. En ze was, zoals dat eigenlijk van de inlanders verwacht werd, zeer bescheiden. Toch moest er ook nog een andere Lastrina onder al deze braafheid schuilgaan, wist Trijntje. Want ze liet alleen een schim van zichzelf zien, haar echte ik bleef onzichtbaar, net zoals een wajangpop alleen maar haar schaduw op een doek liet zien. Trijntje vertelde dat het verhaal rondging dat ze van adel zou zijn. En dat de Sultan van Djokjakarta haar vanwege een schandaal had weggestuurd van de Kraton, waar ze als hofdame een verhouding zou hebben gehad met een getrouwde Nederlandse officier. Lastrina zelf hulde zich daarover in stilzwijgen. Nooit gaf ze de naam van haar geheime minnaar prijs. Maar het was een feit dat ze haar hele leven ongehuwd bleef en één keer per jaar voor enkele dagen verdween. Niemand die wist waar ze heen ging of waar ze verbleef.

Trijntje schetste hoe vader en moeder Struiksma voor de oorlog de scepter zwaaiden in het Protestants Militair Tehuis in Bandoeng, waar Trijntje opgroeiende. Het PMT, zoals het werd afgekort, werd ook door de vele jonge Nederlandse soldaten als 'thuis' beschouwd als ze voor het eerst voet aan land zetten in Indië. Een veilige haven die vastigheid verstrekke aan jongens die heimwee kregen, zij konden er snert eten en chocolademelk drinken of over thuis praten. En je kon er terecht met allerlei vragen over de ingrijpende veranderingen die het Indische leven met zich meebracht. En bovenal moest

Het Protestants Militair Tehuis in Bandoeng

het militaire tehuis er namens het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger voor zorgen dat de jongens niet afdwaalden naar de verlokkingen van de kampongs. Er waren immers al genoeg van die ongehuwde moedertjes met van die halfbloedjes...

Lastrina was het hoofd van de huishouding van het PMT. En terwijl de vader en moeder van Trijntje hun tijd verdeelden over het Bandoengse sociale gebeuren, partijtjes en militaire ontvangsten, verzorgde Lastrina de opvoeding van de kinderen. Trijntje was daardoor al vanaf haar geboorte in 1919 toevertrouwd aan de zorgen van Lastrina. Daarna volgden na 1932 ook nog de opvoeding van haar jongere zusje Ita en zeven jaar later had Lastrina ook weer de kindertjes van Trijntje gebakerd. Eerst Ab en kort daarna Ceeltje, die hier nu in het kamp hun Lastrina zo misten. Hoe het ook zij, haar bekendheid met Europese gewoonten en omgangsvormen en haar goede manieren maakten Lastrina tot een aanwinst voor het PMT en een goede opvoeder van de kinderen in hun militaire gezin. Het moment dat ze werd weggestuurd uit een vorig kamp, Kramat, was misschien wel het ergste wat ooit was gebeurd in haar leven, vertelde Trijntje. 'Misschien nog wel erger dan de dood van mijn vader Albert en de krijgsgevangenschap van mijn man Henk. In Kramat werd Lastrina er direct bij aankomst al uitgepikt door Kenichi Sonei, de "maanzieke" Japanse commandant.'

Natuurlijk wist Kitty wie hij was. Sonei behoefde op heel Java geen nadere introductie. Hij regeerde met harde hand over meerdere kampen en was berucht om zijn sadisme. Op normale dagen was hij al gevaarlijk, maar bij volle maan verloor hij als een weerwolf zijn verstand en ging zich te buiten aan gruweldaden. Sonei was ook de laatste commandant van Tjideng geweest. Als ze hem na de Japanse capitulatie te pakken hadden gekregen, zouden de vrouwen hem zeker aan stukken hebben gescheurd.

‘Lastrina is buiten de poorten van Kramat achtergebleven, misschien zwerft ze er nog steeds wel bedelend rond. Dat overleeft ze nooit in deze heksenketel. Ze is zelfs zo vernederlandst dat ze altijd een portret van Koningin Wilhelmina in haar sarong meedraagt. Dat haalt ze te pas en te onpas tevoorschijn.’

‘Ach, wacht eens even. In Kamp Kramat was er een klein Indisch vrouwtje dat alle huizen afgang op zoek naar haar familie. Iedereen in het kamp kende het verhaal dat ze aan de poort was gekomen met een portretfoto van Koningin Wilhelmina.’

‘Dat is ze!’ riep Trijntje verheugd.

‘Ja, ja dat kan niet anders. Ze vertelde de Engelsen dat het haar Koningin was en dat ze daarom binnengelaten moest worden. Ze mocht van de Engelsen naar binnen, ze vonden het erg vermakelijk.’

Ze was na het verdwijnen van Sonei dus gewoon teruggegaan naar de plek waar ze elkaar waren kwijtgeraakt: Kramat! Trijntje hilde van geluk.

De dagen die volgden stonden helemaal in het teken van Lastrina die zich op slechts een paar kilometer afstand van Tjideng bevond. Trijntje vroeg zich af hoe ze Lastrina terug kon krijgen, want door geweld in de straten van Batavia bleken die kilometers onoverbrugbaar. Kitty bood aan stiekem de poort uit te glippen om terug te lopen naar Kramat, maar dat vond Trijntje niet goed. Ze besloot vervolgens heel geraffineerd dat Ceeltje maar een handje moest helpen. Trijntje leerde Ceeltje een gedichtje dat hij moest opzeggen voor zijn Gurkha-vrienden:

*My dear Friends
Now that war ends
We sing and dance
with our loved ones
In the name of our queen Wilhelmina
Please bring us back our dear Lastrina*

Het werkte! De korporaal van de voetpatrouille liet zich door Ceeltje vermurwen en beloofde Lastrina zo snel mogelijk uit Kramat op te halen. Het moest snel gebeuren, vóór ze geëvacueerd zouden worden, bovendien dacht Trijntje dat Lastrina wel aan het einde van haar Latijn moest zijn. Gelukkig wilden de Gurkha's meteen de andere dag al een poging wagen.

En ze hielden woord.

'Daar is ze,' riep Trijntje. Ceeltje en Ab, die uren bij de poort hadden gewacht, renden naar de twee grijnzende Gurkha's toe die de uitgemergelde Lastrina tussen hen in droegen. Karabijn onder de ene arm en onder de andere arm een spillebeentje van Lastrina. Ze was te zwak om die paar kilometer van het ene naar het andere kamp te lopen. Voorzichtig zetten de Gurkha's Lastrina voor de jongens op de grond neer. Trijntje hurkte huilend bij Lastrina en haar jongens neer.

'Zeg eens wat, Lastrina? Kun je praten?' Maar Lastrina zweeg. Trijntje zag door haar tranen heen hoe de benige vingertjes van Lastrina iets in haar sarong zochten. Haar ene handje diepte het portret van haar beschermengel Wilhelmina op terwijl haar andere hand een bruin pakje tevoorschijn toverde.

'Suiker!' was het eerste woordje dat ze zei. Ze had het al die tijd opgespaard en moest er maanden over hebben gedaan. Ze had het al die tijd verstopt gehouden opdat haar medekampbewoners het niet zouden afnemen, want deze suikerschat had grote waarde. Ze had er ook zichzelf goed mee kunnen helpen door het te ruilen, maar nee, ze had alles voor haar kleintjes opgespaard.

'Cadeautje. Voor de jongéss.'

Wat jammer dat moeder en Ita al weg waren. Wat hadden zij dit geweldig gevonden...